

Wiktor Hahn

"Twardowski, der polnische Faust",
Wilhelm Leppelmann, Münster 1910 ;
"Twardowski, der polnische Faust",
Jenny Goldstern, Wien 1912 :
[recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 12/1/4, 373-377

1913

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

podobnego w literaturach obcych; w rzeczach praktycznych Warszawa jak zawsze górą; koroną zaś jej wydawnictw popularnych, jej słowników, encyklopedyi i podręczników, nazwałbym wręcz „Sto lat myśli polskiej“.

Berlin.

A. Brückner.

Leppelmann Wilhelm. *Twardowski, der polnische Faust.* Inaugural-Dissertation. Münster in Westfalen, 1910, 8-vo, str. IX+76.

Goldstern Jenny. *Twardowski, der polnische Faust.* Mit 1 Textabbildung. Aus dem I./II. Heft des XVIII. Jahrganges der Zeitschrift für österreichische Volkskunde abgedruckt. Wien, 1912, Verlag des Vereines für österreichische Volkskunde. 4-^o, str. 12.

Niebawem minie niemal wiek cały od czasu, kiedy pojawiła się pierwsza rozprawa o czarnoksiężniku Twardowskim, pióra Konstantego Majeranowskiego (Wiadomość o Twardowskim, czarnoksiężniku. Pszczółka Krakowska 1820 III). Mimo rozbudzenia zajęcia się postacią Twardowskiego, wywołanego tą rozprawą (por. prace Brodzińskiego, Siarczyńskiego, Maciejowskiego, Woycickiego, Świeżawskiego, Bełcikowskiego), nie wydała dotąd nasza literatura wyczerpującej monografii o Twardowskim, nie zrodziła jej też dotąd literatura niemiecka, w której ze względu na podanie o Fauście zajmowano się też dość często postacią naszego czarnoksiężnika (por. np. prace J. Vogla, J. Meissnera, Harzena-Müllera), w sferze też przygotowawczych studyów jest zamierzona praca Oresta Janiewicza, rosyjskiego folklorysty (por. Lud XVII, 100 nn).

Wymieniona w tytule rozprawa Leppelmannna stara się zaradzić powyższemu brakowi: o ile autorowi powiodło się to zadanie, pozna czytelnik z poniższych uwag.

Po krótkim wstępie, wyjaśniającym, dlaczego w Polsce mogło zrodzić się podanie o Twardowskim (s. 1—4), zbiera autor w rozdziale pierwszym zatytułowanym: *Der historische Twardowski* (s. 5—26) wszystkie, nieliczne zresztą, wiadomości historyczne o Twardowskim tj. świadectwa Łukasza Górnickiego w Dworzaninie polskim i Joachima Pessla w Historia rerum poloniarum et pruteniarum, przyczem zwraca uwagę, że anegdota podane przez obu wspomnianych autorów nie są oryginalne: i tak anegdota podana przez Górnickiego o tłuczeniu garnków jest podobna do takiej samej opowieści w historii o Sowizdrzale, opowiadanie zaś o wywołaniu cienia królowej Barbary przypomina kilka podobnych historii w literaturze niemieckiej (o wywołaniu Maryi burgundzkiej, Aleksandra Wielkiego i jego żony, Heleny trojańskiej). Mimo jednak nieoryginalności tych anegdot historyczność Twardowskiego nie ulega wątpliwości, jakkolwiek dokładnych wiadomości o życiu jego nie mamy. Nie wyjaśniają także sprawy niektóre przedmioty, pozostające w związku z osobą Twardowskiego, jak t. zw.

zwierciadło jego czarnoksiężskie, drzwi żelazne, książka Twardowskiego. Rozdział pierwszy zbiera sumiennie całą literaturę, wyprowadzając wnioski słuszne.

Drugi rozdział pracy: *Die Sage von Twardowski* (s. 27—76) składa się z trzech ustępów. W ustępie pierwszym: *Die volkstümliche polnische Version der Sage* (s. 28—56) podaje L. analizę podania ludowego o Twardowskim, obierając za podstawę swych wywodów wersję podaną przez K. W. Wójcickiego. Przedstawia tu L. stosunek polskiego podania do zagranicznych, m. i. mówi o wpływie podania o czarnoksiężniku Wergiliuszu na motyw odmłodzenia Twardowskiego, o wpływach włoskich, o stosunku do podań niemieckich o Fauście, określa dalej, o ile znalazły odbicie w podaniu polskiem tendencja antikatolicka i antiniemiecka. W ten sposób wydziela części istotnie narodowe, oryginalne, stosunkowo nieliczne, określając postać Twardowskiego jako ściśle narodową. I w tym ustępie widoczna jest naukowa metoda w traktowaniu przedmiotu; zarzuciłbym jednak, że autor nie zaznacza wyraźnie, kto już przed nim doszedł do podobnych rezultatów: należało przecież zaznaczyć, że naukową analizę podania o Twardowskim podjął pierwszy Maciejowski, a po nim inni: w ten eposób czytelnik nie obeznany dokładnie z wynikami badań dotychczasowych może przypisać autorowi większą zasługę, niż mu się należy: poza sumiennem wykorzystaniem dotychczasowych rezultatów i uzupełnieniem ich, nie przynosi rozprawa i w tym ustępie nowych rezultatów ani nowego oświetlenia podania o Twardowskim. Literaturę naukową przytacza autor obficie¹⁾, nawet rozprawy pisane w języku polskim, podaje nadto cytaty polskie; dziwnem jednak wydaje mi się, dlaczego o wielu rzeczach bardzo ważnych, podanych w polskich pracach, nie wspomina. Tak np. nie podał, że już Maciejowski wykazał analogie do zagranicznych opowiadań o tłuczeniu garnków, podobieństwo podania o odmłodzeniu Twardowskiego do takiej samej opowieści o Hiszpanie Marduonie, o czym pisał później także A. Bełcikowski: Przyczynek do genezy ballady Tukaj. (Pam. Tow. lit. im. A. Mickiewicza 1890), podobnież wielu hipotez Świerżawskiego zupełnie nie uwzględnił i t. p. Odniosłem mimowoli wrażenie, jakgdyby autor nie znał języka polskiego, wiadomości zaś swe o polskich pracach czerpał z drugiej, niedokładnej ręki: naprowadzałyby na to także znaczne omyłki w wyrazach polskich. Tem też tłumaczę sobie, że autor nie uwzględnił innych wersji o Twardowskim, tylko wersję przekazaną przez Wójcickiego, znaną mu w tłumaczeniu niemieckim F. H. Lewestama z r. 1839. Porównanie podań o Fauście z podaniami o Twardowskim podał już J. Tretjak: Młodość Mickiewicza. Petersburg. 1888. I. 327 nn.

Szkoda dalej wielka, że L. nie uwzględnił zupełnie książeczek polskich ludowych o Twardowskim: wyliczam znane mi następujące druki:

¹⁾ Nie znana mu praca V. Franceva: K'otázce faustovské (Faust-Twardowski). Český lid. 1899 (VIII). Ze źródeł bibliograficznych polskich nie przytacza zupełnie Estreichera, Wiślickiego, Finkla.

1. Turski Jan Kanty. Mistrz Twardowski ciekawa historyjka. Bochnia 1862. 2. O T-im wielkim czarnoksiężniku i jego sprawkach wraz z powieściami o czarach. Poznań (b. r.). 3. Pan T., podanie ludowe według klechdy K. Wł. Wójcickiego. Warszawa 1879. 4. Ten sam tytuł: Chicago, 1880. 5. T. mistrz, powieść z podań ludowych. Warszawa 1882. 6. Tuczynski Fr. Xaw. T., m. czarodziejski, jego życie, czyny i koniec. Poznań 1886. 7. T. m., ciekawa historyjka z dawnych czasów. Bochnia 1877. 8. T. czarnoksiężnik, powieść z podań ludowych. Poznań 1888. 9. Borucki Aleksander. Mistrz T. Bardzo ciekawa, zajmująca i wesoła historia o sławnym polskim czarnoksiężniku. Spisane wierne podług podań ludowych i starych zabytków piśmiennych. Cieszyn. (Biblioteka tanich książeczek dla ludu i młodzieży. Tom XVI. b. r. (1888)). 10. O J. T., wielkim czarnoksiężniku. Winona Minn. 1892. 11. Pan T., sławny mistrz czarnoksiężski. Ciekawe opowiadanie podług podań piśmiennych i legend ludowych zebrane. Mikołów-Warszawa b. r. (1895). 12. Ciembroniewicz Józef. M. T. Z dawnych ksiąg i podań. Lwów 1907 (1905). 13. P. T., sławny mistrz czarnoksiężski. Ciekawe opowiadanie podług podań piśmiennych i legend ludowych zebrane. Warszawa, 1910. 14. M. T. Ciekawa historyjka z dawnych czasów. Chełmno (b. r.) Dokładne rozpatrzenie tych książeczek ludowych, zbadanie ich źródeł, wykazanie wzajemnego ich stosunku do siebie, odtworzenie ich archetypu należy do ciekawszych problemów w zakresie badań podania o Twardowskim. W tym też związku uwzględnić powinien był L. kwestję wpływu naszego podania na ościenne narody słowiańskie: tak w literaturze czeskiej znany jest poemat Jarosława Vrchlickiego: Tvardovski. Baseň. Praha 1885 (nb. według wiadomości podanej przez Wislockiego w Przewodniku bibliograficznym 1885, s. 78 zabronione w Austrii); w literaturze rosyjskiej: Szmitanowski W. Pan T., starynnoje skazocznoje priedanije, 3 t., Moskwa 1860, T. pan, polskij kołdun, powiest' w trioch czastiach. Izdanije Priesnowa. Moskwa 1882 (w 6000 egzemplarzach). Jewstigniejew M. Ziżń i priklučenija pana Twardoskego, polskiego Kołduna — Moskwa 1882, s. 36., przedrukowane w r. 1892 tamże; Pan T., Kołdun XVI. wieku, legiendy iz narodnych polskich priedanij i rozkazow. Moskwa 1895. O Twardowskim w podaniach ruskich pisał już obszernie Maciejowski, czego L. nie przytacza zupełnie.

W tym też związku wspominam o szopkach polskich, w których Twardowski jest ulubioną postacią: por. choćby Jan Krupski: Szopka Krakowska. W Krakowie 1904 i wpływ ich na poezję artystyczną np. w L. Rydla: *Betteem polskie*. Kraków¹ 1906.² 1912.

Najślabszą częścią rozprawki jest rozdział zatytułowany: *Die Sage in der Dichtung* (s. 56—74): L. uwzględnia tu tylko balladę Mickiewicza: Pani Twardowska, wykazując w niej wpływ Goethego Fausta sceny: Auerbachs Keller, (ubocznie mówi o balladzie o Poraju, dramacie Korsaka i o Kraszewskiego Mistrz Twardowski, s. VII. 6, 54 n.), pozatem wymienia jeszcze F. W. Webera romanse Twardowski (s. 63—72), C. Wurzbacha: Die Weichselfahrt (s. 73 n), zna nadto utwory

F. Gaudyego: Frau Twardowska, Amary George: Twardowski und der Teufel, Vogla: Twardowski, szczegółowiej jednak tymi poematami nie zajmuje się. Jak z tego widoczne, autor nie zna zupełnie całej literatury naszej pięknej o Twardowskim, stąd cały ten ustęp nie ma najmniejszej wartości. Zestawienie częściowe poematów polskich o Twardowskim podał Ignacy Matuszewski, *Dyabeł w poezyi*. Warszawa² 1900, s. 245—250., por. także L. Michand d'Humiae: *Wielkie legendy ludzkości*, przekład Cecylii Walewskiej (Biblioteka Tygodnika ilustrowanego, I.) Warszawa 1904, s. 132—139. O Twardowskim Webera por. *Przegląd literacki*, Kraków 1899, nr. 5, s. 4. Uzupełnienia do tego ustępu wymieniam następujące:

Pierwszym utworem poetycznym polskim o T-im jest ballada Tomasz Zana: Twardowski 1818) druk. w *Dziejach dobroczynności* 1824. W odniesieniu do Mickiewicza dodaje, że w r. 1829 snuł poeta plan większego poematu o Twardowskim; por. nadto balladę *Tukaj*.

Z dalszych rzeczy wymieniam: Aleksander Bronikowski: *Er und Sie* (koło 1820 r.), *Jan Nepomucyn Kamiński*. Twardowski na Krzemionkach. 1827 (dotąd w rękopisie. rzecz zasługująca stanowczo na ogłoszenie, por. *Pam. Lit.* 1911, 489), *Lucyan Siemieński*: *Cień Królowej Barbary*. Ziewonia. 1835, *J. Kraszewski*: *Mistrz Twardowski*, powieść z podań gminnych. 1840; 1874 Lwów: 1905 opr. Or-Ota; tł. rosyjskie *Pobiednoscowa Petersburg* 1859, *Pogorielskiego Moskwa* 1902, *czeskie Fr. Wład. Worliczka* 1862 rkp., *niemieckie Hansa Maxa (Jana Paümanna) Wien*, 1879, 2 t., *Juliusz Korsak*: *T. czarnoksiężnik*, dyalog dramatyczny w pięciu częściach. *Wilno* 1840 w *Nowych poezjach II*, *W. K. Wojcicki*: *T.*, dyalog (*Stare gawędy i obrazy II*, 3 n.), *Edward Dembowski*: *Twardowski*, dramat, 1843, *T. Olizarowski*: 1) *Złote jabłko*, 2) *Twardowski*, *H. Feldmanowski*: *Grobla Twardowskiego*. *Z gminnego podania*. *Przyjaciół ludu* 1845., *Józef Korzeniowski*: *Nowe wędrowki oryginala* 1851. *Gustaw Zieliński*: *Czarnoksiężnik T.*, dwa ustępy z dramatu osnutego na podaniach gminnych. *Warszawa* 1856, *Aleksander Ładnowski*: *T. czyli walka z szatanem*, dramat (rkps). 1860, *Józef Szujski*: *Twardowski* 1862, *Aleksander Groza*: *T.*, misterium z podań narodowych w 2 częściach. *Brody*. 1873, *Stefan z Opatówki*: *Polski dyabeł*, pieśń o Twardowskim. *Rocznik Samborski XIX*. *W. L. Anczyc*, *Mistrz Twardowski* (zachowany tylko prolog, por. *W. L. Anczyc*: *Życie i pisma*, *Kraków*, 1908, I. 316, 320 nn. V. 189—219. *Adolf Walewski*, *Hulaj dusza* 1888, druk w *Bibliotece powszechnej* nr. 115—116, *Złoczów* b. r. (1894). *Wacław Wojsym Antoniewicz*. *Zygmunt August, Król polski*. *Dramat historyczny w pięciu aktach a sześciu odstonach*. *Kraków* 1888. *Leopold Staff*, *Mistrz Twardowski*, pięć śpiewów o czynie. *Lwów* 1902. *Antoni Miecznik*. *Mistrz Twardowski*. *bytu ludzkiego misterium*. *Warszawa*. 1903. *Lucyan Rydel*, *Pan Twardowski*, poemat w XVIII. pieśniach. *Kraków* 1906.

Estreicher wymienia jeszcze niedrukowane dramaty Jana Aśnikowskiego (1800 i 1849) i bezimiennego (w Kijowie 1870). Dramat o Twardowskim miał zamiar także stworzyć w r. 1825 Wacław z Oleska. Osobno wymieniam opery i balety o Twardowskim: O. Milewskiego (op.), Bogusławskiego z r. 1862, Zagorkina Weritowskiego (1852), Calorigo (1873), Walewskiego z librettem Aleksandra Bandrowskiego.

Literatury poetycznej niemieckiej nie wykorzystał autor także w całości: materiału dostarczyłyby mu choćby rozprawy niemieckie, nie znając np. dramatów P a u m a n n a, M e g e r l o w e j, poematu J. L. S c h w a r z a (1802). Znana jest też opera kroacka z muzyką I. Z a j c a (libretto napisał J. E. T o m i).

W ostatnim wreszcie ustępie, bardzo krótkim zresztą p. t. *Ge-stalt der Sage in Ungarn* (s. 75—6), przytacza L. wersję podania o Twardowskim na Węgrzech, opierając się na książce Teresy Pulszky: *Sagen und Erzählungen aus Ungarn* (Berlin, 1851.), wersję odmienną od podania polskiego, w scenie jednak dyabła z żoną Twardowskiego zależną od ballady Mickiewicza. L. niepotrzebnie porusza kwestię rzekomego wpływu podania węgierskiego na Mickiewicza: niepewność jego w tym względzie wynika z niedokładnej znajomości rzeczy: Mickiewicz, nie znając języka węgierskiego, nie mógł pozostawać pod wpływem podania węgierskiego, nie znam też żadnego pośredniego źródła, z któregoby mógł korzystać.

Z powyższych wywodów wynika, że rozprawa Leppelmana nie jest jeszcze ostatecznym wyrazem badań naukowych nad podaniem o Twardowskim.

Rozprawka p. G o l d s t e r n nie przynosi żadnych nowych szczegółów o T-im, jest tylko dość szczegółowem streszczeniem pracy Leppelmana. Pozatem zwraca autorka uwagę na fajkę z postacią Twardowskiego, sprzedawaną w Częstochowie, podając rycinę tego ciekawego okazu plastyki ludowej.

Lwów.

Wiktor Hahn.
